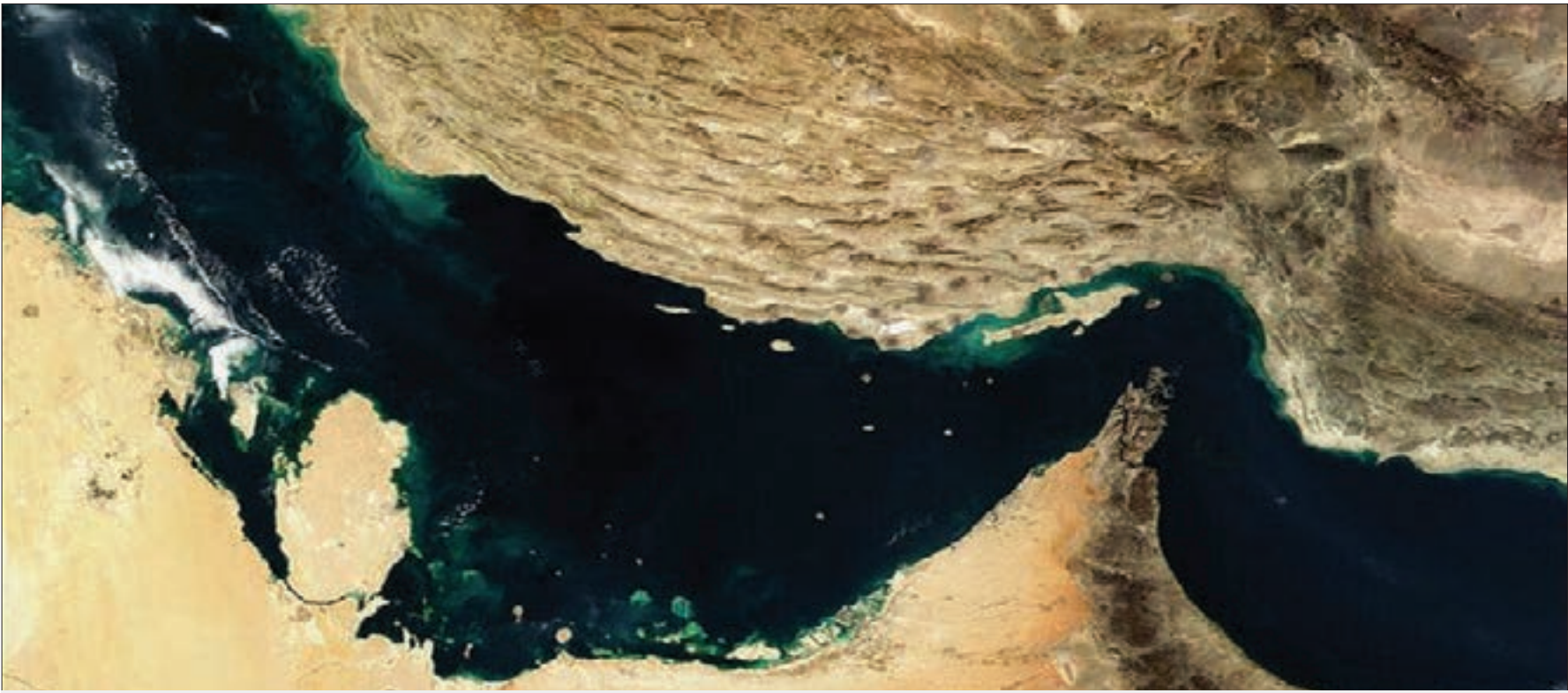

درباره «خلیج فارس» که امروز، روزش هست و قدیمی‌ترین نام دریاها و آبراه‌های جهان را دارد

داستان ایرانی یک خلیج

تصویری ماهواره‌ای از خلیج فارس و تنگه هرمز

خلیج فارس از کهن‌ترین آبراه‌هایی به شمار می‌آید که بشر شناخته است. آرنولد ویلسون، کمیسر مدنی بریتانیا در بغداد و مأمور اداره سیاسی هندوستان، در کتاب راهنمای «خلیج فارس» نوشته است: «هیچ شاخابه‌ای در گذر زمان این چنین مورد توجه زمین‌شناسان، باستان‌شناسان، جغرافی‌دانان، بازرگانان، سیاست‌مداران و کارشناسان راهبردهای نظامی نبوده است.» موقعیت خاص جغرافیایی، شرایط ویژه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی این آبراه، خلیج فارس را از سه هزار سال پیش از میلاد به راه ارتباطی و محل مبادله کالا و تجارت، میان شرق و غرب جهان تبدیل کرده و بدین سبب همواره موردتوجه قدرت‌ها و حاکمیت‌های مختلف در اعصار و قرون گذشته قرار داشته‌است.امروز روز ملی خلیج فارس است. خلیجی که این روزها در میانه جنگ، بیشتر از گذشته بر اهمیتش افزوده شده است.

***اطلاعات این گزارش از تارنمای اندیشکده مطالعات خلیج فارس گرنیش شده است.**

● **خلیج فارس را بهتر بشناسیم**
خلیج فارس پس از خلیج مکزیک و خلیج هودسن، سومین خلیج‌بزرگ جهان محسوب می‌شود. مشخصات جغرافیایی و وضعیت توپوگرافی خلیج فارس در مراکز رسمی ومنابع معتبر بانقاوت‌هایی اندک ذکر شده‌است. تقریباً تمامی منابع و مآخذ معتبر خلیج فارس را دریای نیمه بسته‌ای می‌دانند که با عرض ۲۰۰ تا ۲۰۰ کیلومتر و با وسعت حدود ۲۲۶ هزار کیلومترمربع، در جنوب ایران واقع شده است و سرزمین ایران و شبه جزیره عربستان را از یکدیگر جدا می‌کند و به واسطه تنگه هرمز به دریای عمان و از این طریق به آب‌های آزاد بین‌المللی متصل می‌شود. عمق متوسط آن ۳۵ متر است و عمیق‌ترین بخش آن در نزدیکی تنگه هرمز واقع است که ژرفایی تا ۱۶۵ متر دارد ولی میانگین آن در کناره‌های ساحل ۷۴ تا ۹۲ متر است.

آرنولد ویلسون اما عرض‌ترین بخش آن را ۱۸۰ مایل و عمیق‌ترین نقطه آن را ۹۳ متر و در ۱۵ کیلومتری تنب بزرگ و کم عمق‌ترین بخش آن را در غرب بین ۱۰ تا ۳۰ متر، طول آن از دهانه اروندرود در شمال غربی تا تنگه هرمز در جنوب شرقی حدود ۸۰۵ کیلومتر دانسته و عرض آن را میان ۵۶ تا ۲۸۸ کیلومتر متفاوت می‌داند. بر اساس اطلاعات همین منبع عرض متوسط خلیج فارس ۱۹۰ کیلومتر و کمترین آن (تنگه هرمز) حدود ۵۶ کیلومتر و امتداد خلیج فارس از جنوب شرقی (ساحل عمان) به سمت شمال غربی (دهانه اروندرود) حدود ۷۲۵ کیلومتر است.

هشت کشور ایران، عراق، عربستان سعودی، کویت، امارات متحده عربی، قطر و بحرین در کناره خلیج فارس قرار دارند.از نظر ریخت‌شناسی، خلیج فارس نامتقارن و شیب ساحل عربی (جنوبی) آن آرام‌تر از

ساحل ایرانی (شمالی) است. شیب بخش جنوبی بسیار آرام (۳۵ سانتی‌متر هر کیلومتر) و تغییرات شیب بخش شمالی ۱۷۵ سانتی‌متر در هر کیلومتر است. خلیج فارس با قرارگیری در منطقه پرفشار جنب حاره، بارشی ناچیز دارد و به سبب تبخیر شدید، بسیار خشک است. براین اساس، آب‌وهوای منطقه خلیج فارس از نوع اقلیم بیابانی ونیمه‌بیابانی است که با درجه حرارت‌های بالای تابستانی و خشکی در طول سال مشخص می‌شود. خلیج فارس به سبب درجه بالای گرمای آب (بیش از ۳۰ درجه سانتی‌گراد در ماه ژوئیه/ تیر) و تراکم نمک (تابیش از ۴۰ در هزار) شهرت دارد، حداکثر گرمای سطح آب برابر ۲۵/۶ درجه، مقادیر میانگین ۲۰ تا ۳۲ درجه سانتی‌گراد و در ماه فوریه (بهمن) ۱۵ تا ۲۲ درجه سانتی‌گراد است. مقادیر زیاد درجه حرارت عامل تعیین‌کننده زندگی گیاهی و جانوری در منطقه خلیج فارس به شمار می‌آید. بدین ترتیب، تنوع گونه‌ها محدود است. همچنین درجه شوری آب دریا ۳/۷ درصد تا بیش از ۴ درصد است که در بخش ساحلی عربی تا ۷ درصد هم می‌رسد.

به سبب مقادیر زیاد تبخیر (بیش از ۲ هزار میلی‌متر در سال)، فقدان محض آب در خلیج فارس مطرح است. آب شیرین دریایی (از اقیانوس هند)، با مقدار شوری ۳۶/۵ تا ۳۷ در هزار از طریق تنگه هرمز وارد آب‌های خلیج فارس می‌گردد و در جهتی خلاف عقربه‌های ساعت با جریان‌های شمالی در طول کرانه‌های ایران و جریان‌های جنوبی در طول سواحل عربستان به حرکت در می‌آید. فاصله‌گرفتن از تنگه هرمز با کاهش مواد غذایی (موجود در آب) و افزایش شوری همراه است. به استثنای بخش جنوبی که جزرومد یک‌روزه دارد، این دریا دارای جزرومد عمدتاً نیم‌روزی است که در بهار تا ۲/۳ متری می‌رسد.

الاعشاء فی صناعة الانشاء از ابو العباس القلقشنندی (م. ۸۲۱قمری) جهان‌نما تألیف حاج خلیفه کاتب چلبی (م. ۶۷۰قمری) که هر یک به تفصیل یا به اختصار به موضوع دریای پارس (خلیج فارس) پرداخته و درباره جنبه‌های مختلف آن مطالبی نوشته‌اند. از سده‌های هشتم و نهم هجری به بعد یعنی در قرون پانزده و شانزده میلادی و هم‌زمان با پیشرفت علوم از جمله دانش جغرافیا که عبارت «دریای فارس» به تدریج جای خود را در ادبیات جغرافیایی به عبارت «خلیج فارس» می‌دهد. آثار بسیار متنوعی توسط جغرافی‌دانان، مورخان، سیاسیون و سفرنامه‌نویسان درباره خلیج فارس و سواحل و آبادی‌های اطراف آن و مشخصات اجتماعی و فرهنگی و تحولات سیاسی این آبراه تألیف شده که تقریباً در تمامی آن‌ها علاوه بر ایرانی بودن این خلیج، بر اهمیت همه‌جانبه این منطقه خصوصاً از نظر اقتصادی، سیاسی، ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی و منابع انرژی نیز تأکید شده است.

- دلارهای عربی و نام جعلی

این پهنه آبی بزرگ از زمان باستان تاکنون، پیوسته «دریای پارس» یا «خلیج فارس» نام داشته‌است تا آنجا که این‌نام را قدیمی‌ترین نام یک دریا به حساب آورده‌اند. کهن‌ترین سند بازمانده که از دریای پارس یاد می‌کند، به کتیبه‌های داریوش اول در مصر بازمی‌گردد که به هنگام حفر آبراهه‌ای که مصر (دریای سرخ) را به [دریای] پارس متصل می‌ساخت، از دریای پارس، دریایی که از پارس می‌آید، یاد می‌کند.

یونانی‌ها خلیج فارس را یکی از دریاهای چهارگانه منشعب از اقیانوس عظیمی که بر دنیا احاطه دارد می‌دانسته‌اند و این موضوع در آثار بسیاری از جغرافی‌دانان یونان کهن از جمله استرابو که مقارن میلاد مسیح می‌زیسته است و به پدر جغرافی معروف بوده می‌توان مشاهده کرد. پیش از او نیز اراتوستنس (۲۷۵-۱۹۵ قبل از میلاد) جغرافی‌دان و اخترشناس یونانی که یکی از کهن‌ترین نقشه‌های جغرافیایی از جمله نواحی ایران متعلق به اوست، نام خلیج فارس را در نقشه خود به شکل دریای پرسیس آورده است. بنابراین فارغ از آنکه نویسنده این منابع و آثار ایرانی، عرب یا از دیگر ملیت‌ها باشد، در تمامی مکتوبات، اسناد و نقشه‌ها، نام این آبراه دریای پارس یا خلیج فارس ذکر شده و هیچ یک از آن‌ها اشاره‌ای به نام دیگری برای این منطقه نداشته‌اند. با این همه، معلوم نیست که نام

کتیبه‌ای موسوم به،کانال سوزن، که از آثار تاریخی مهم موزه لوور به شمار می‌رود، گواهی محکم بر نام تاریخی خلیج فارس است. نام «دریایی که از پارس آید»، در این سنگ نبشته ثبت شده است.

مجموع «خلیج عربی» دقیقاً از چه زمانی به کار برده شد، ظاهراً به‌کارگیری این نام مجموع اولین بار در مکاتبات نماینده انگلیس در بحرین و سپس توسط جمال عبدالناصر در دهه ۱۹۵۰ میلادی / ۱۳۳۰ خورشیدی صورت گرفت. در پی آن، رژیم بعث عراق پس از کودتای ۱۹۵۸ میلادی / ۱۳۳۷ خورشیدی، برای نفوذ در بین شیخ‌نشینان خلیج فارس، از این نام استفاده کرد که البته سه هفته پس از آن، کاربرد این نام جعلی مورد اعتراض رسمی ایران قرار گرفت. در ۱۹۶۸ میلادی، تمامی کشورهای عرب، شامل شیخ‌نشین‌های خلیج فارس، قوانینی مبنی بر اجباری کردن کاربرد نام جعلی «خلیج عربی» در تمام روابط خارجی خود گذراندند. در آغاز دهه ۱۹۷۰ میلادی / ۱۳۵۰ خورشیدی، نقشه‌هایی به زبان انگلیسی و با نام مجموع «خلیج عربی» در کشورهای عرب ساحل غربی و جنوبی خلیج فارس به چاپ رسید. برای هویت بخشی بیشتر به این نام مجموع، با همکاری کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس، دانشگاهی در بحرین با عنوان مجموع «خلیج عربی» تأسیس شد. در عرصه رسانه‌ها نیز تا ۱۹۷۷ میلادی /

● جزایر و بنادر مهم خلیج فارس
خلیج فارس جزایر متعدد و پراکنده‌ای دارد که بسیاری از آن‌ها عاری از سکنه و مورد اختلاف کشورهای ساحلی و برخی از آن‌ها در بخش غربی تنها انباشتی از گل‌ولای و رسوبات ناشی از رودخانه‌های منطقه از جمله کرخه، فرات و کارون است. در این آبراه از شرقی‌ترین تا غربی‌ترین نقطه آن در شمال و جنوب، بیش از ۴۰ بندر بزرگ و کوچک با کارکردهای مختلف صادرات نفت، گاز، پتروشیمی، کالاهای عمومی، شیلات یا حمل‌ونقل مسافر مشغول فعالیت‌اند. مهم‌ترین این جزایر، بنادر و پایانه‌های نفتی به تفکیک کشورهای ساحلی به شرح زیر است:

ایران

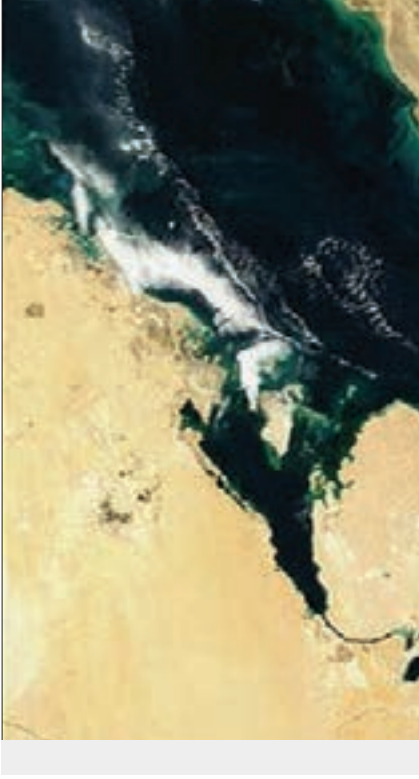
بیش از ۳۴ جزیره در خلیج فارس متعلق به ایران است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: کیش، قشم، تنب بزرگ، تنب کوچک، ابوموسی، لاوان، شتور، هندرابی، فرور بزرگ، فرور کوچک، سیری، لارک، ناز، هرمز، هنگام، خارک، خارکو، عباسک، میرمهنا، فارسی، نخیلو، تهماد، گرم، ام‌الکریم، شیخ‌الکرامه، شیف، متاف، مرغی، چراغی، ام‌سیله، سه‌دندون، مولیات، مینو، خور موسی، بونه، دارا، قمبر ناخدا، زرکوه و سیر ابونعیر یا آریایی. بنادر مهم ایران در خلیج فارس هم عبارت‌اند از: چابهار، شهید رجایی، شهید باهنر، بندرعباس، امام خمینی، بوشهر، خرمشهر، آبادان، عسلویه، لنگه و گوآتر.

امارات متحده عربی

امارات متحده عربی، مدعی داشتن بیش از ۴۰۰ جزیره بزرگ و کوچک است که مهم‌ترین آن‌ها در خلیج فارس عبارت‌اند از ابوالبیض، ارزنه، الریق، ام‌الحطب، ام‌قصار، بزم شرقی، بزم غربی، بشوم، بوکشیشه، بوکعل، ثمیریه، جراب، جزایر غاغه، ابوظبی، داس، عُراب، غشا، نخل، جمیره، جنانه، حالة الفَیْز، حالة خیل، حمریه، خصیفة، دعسه، دلمأ، سعدیات، سلح، شَلیه، شرعوه، شویهات (مشهت)، صیرینی، یاس، غسبی، قرنین، قفای، مَروُح، مکاسب، یاسات سفلی و علیاوالعالم، بنادر مهم این کشور در خلیج فارس هم دویی، عجمان، شارجه، رویس، ام‌النار، بندر الخلیفه، جبل علی، فاتح و الخالد هستند.

بحرین

این کشور کوچک جزیره‌ای خلیج فارس دارای ۳۳ جزیره است که مهم‌ترین آن‌ها بحرین، محرق، بدیع، حواری، نیبه صالح، ستره، ام‌الصنان، ام‌النعسان و وجد هستند.

● جزایر و بنادر مهم خلیج فارس
خلیج فارس جزایر متعدد و پراکنده‌ای دارد که بسیاری از آن‌ها عاری از سکنه و مورد اختلاف کشورهای ساحلی و برخی از آن‌ها در بخش غربی تنها انباشتی از گل‌ولای و رسوبات ناشی از رودخانه‌های منطقه از جمله کرخه، فرات و کارون است. در این آبراه از شرقی‌ترین تا غربی‌ترین نقطه آن در شمال و جنوب، بیش از ۴۰ بندر بزرگ و کوچک با کارکردهای مختلف صادرات نفت، گاز، پتروشیمی، کالاهای عمومی، شیلات یا حمل‌ونقل مسافر مشغول فعالیت‌اند. مهم‌ترین این جزایر، بنادر و پایانه‌های نفتی به تفکیک کشورهای ساحلی به شرح زیر است:

کویت

از جزایر این کشور می‌توان از ام‌المرادم، ام‌النمل، بوبیان، جزیره کبر، عوهه، فیلکه، فاروه، مسکان و وربه نام برد. همچنین بنادر مهم کویت عبارت‌اند از بندر الاحمدی، عبدا...، شویخ و بندر کوچک دوحه که مخصوص باگیری و تخلیه لنج‌های چوبی است.

عمان

جزایر مهم عمان عبارت‌اند از سلامه، مسندم، غنم، حلاتین (در مقابل ساحل صلاله) و تلگراف. بنادر قابوس، ریسوت، مسقط و الفحال نیز از مهم‌ترین بنادر این کشور محسوب می‌شوند.

عربستان سعودی

جزایر عربی، کران، کورین، جتا، جرید، تاروت، ابوعلی، باطنه، جنه، مقطع، حرقوص، در مالکیت عربستان هستند. این کشور بیش از ۴۰ بندر بزرگ و کوچک در خلیج فارس و دریای سرخ دارد که مهم‌ترین آن‌ها در خلیج فارس عبارت‌اند از دمام، راس‌التنوره، الجبیل (بندر صنعتی فهد)، رأس‌الغار رأس الخفجی، عجیمه، و عبدالعزیز.

عراق

حجам تنها جزیره متعلق به عراق در خلیج فارس است. این جزیره در ورودی تالاب الزبیر و در نزدیکی بندر ام‌القصر در استان بصره واقع شده است. همچنین در طول ۵۳ کیلومتر مرز دریایی این کشور در خلیج فارس، سه بندر مهم ام‌القصر، بصره و فاو قرار دارد.

عمان دوباره (چون دوره صفویه) به ایران برگشت و ایرانیان توانستند با سلطه بر سرزمین‌های جنوبی خلیج فارس، این دریا را به‌عنوان دریای داخلی ایران درآورند. متأسفانه پس از قتل نادرشاه فتوحات او نیز به سرعت از دست رفت و به دنبال آن در دوره قاجاریه توجهی به امنیت سواحل خلیج فارس نشد تا اینکه در زمان ناصرالدین‌شاه با کشف منابع عظیم نفت در ایران و منطقه، موقعیت ایران و خلیج فارس، در چارچوب سیاست‌ها و روابط بین‌المللی قرار گرفت و به محلی برای رقابت کشورهای قدرتمند تبدیل شد. در همین حال سقوط «آل مذکور» یکی از طولای قدرتمند عرب در بوشهر و سیاست‌امیرکبیر در کوتاه‌کردن دست بیگانگان از امور ایران، موجب تحکیم و تثبیت حاکمیت قاجار در خلیج فارس شد.

پس از انقراض سلسله قاجار و در آغاز سلسله پهلوی، شرایط ایران در خلیج فارس چندان مساعد نبود. دخالت‌های انگلیس در کشورهای منطقه و بستن قراردادهای متعدد با شیوخ و حکام، موجبات حضور و نفوذ آنان در کلیه شئون این ناحیه را فراهم کرده بود. ازسوی دیگر ایران تجهیزات دریایی قابل‌توجهی برای حفاظت و حراست از حق حاکمیت خود در خلیج فارس نداشت. به تدریج در دوره رضاخان و خصوصاًدوره محمدرضاپهلوی و در چارچوب استراتژی کشورهای فرامنطقه‌ای و مشخصاً آمریکا ایران به تقویت توانایی‌های دریایی خود در خلیج فارس پرداخت. به هرروی خلیج فارس را می‌توان مهم‌ترین منبع‌ومخزن نفتی جهان نامید که تحولات سیاسی و اقتصادی آن بدون تردید نقشی تعیین‌کننده در اقتصاد جهانی‌ورشد و توسعه بین‌المللی دارد. ذخایر اثبات شده نفتی در این منطقه بر اساس کشفیات جدید و آخرین آمارهای موجود منتشره از سوی مؤسسات مختلف از جمله اداره اطلاعات انرژی آمریکا و مؤسسه نفت انگلیس، ۲۵درصد از نیاز جهانی نفت از خلیج فارس تأمین می‌شود که این مقدار از نفت، روزانه از طریق ۸۰ تا ۱۰۰ فروند کشتی‌های غول‌پیکر از خلیج فارس و تنگه مهم و استراتژیکی هرمز می‌گذشت. مدیریت این تنگه در حال حاضر با ایران است، ازاین‌رو کشتی‌های اندکی از آن عبور می‌کنند.